

گزارشی از اسناد آزاد شده جدید در اداره عمومی اسناد بریتانیا^۱

مجید نفرشی

روز پنج‌شنبه دوم ژانویه ۱۳/۱۹۹۷ دی ۱۳۷۵ مطابق معمول سالیانه اداره عمومی اسناد بریتانیا (یا به عبارت ساده‌تر آرشیو ملی بریتانیا) اسناد مربوط به سال ۱۹۶۶ را پس از سی سال در دسترس علاقمندان و محققان گذارد. علاوه بر اسناد فوق مجموعه‌هایی از اسناد سال ۱۹۴۶ نیز که شامل قانون نگهداری پنجاه ساله آن مؤسسه می‌شد از طبقه‌بندی خارج و در اختیار محققان قرار داده شد. نگارنده در چهار سال گذشته به طور منظم پی‌گیر و جویای منابع مطالعاتی مربوط به تاریخ معاصر ایران بوده‌ام، امسال نیز توانستم ضمن بررسی اجمالی اولیه گزارش زیر را تهیه نمایم و آن را در اختیار دوستان تاریخ ایران و محققان مسائل کشورمان قرار دهم.

به‌طور کلی و چنان‌که گفته شد، دو دسته عمده از اسناد مربوط به کشورمان در ابتدای سال جاری مسیحی از طبقه‌بندی خارج شد. الف) اسناد مربوط به ۱۹۶۶ که زمان انتشارشان همین موقع بوده است. ب) اسناد مربوط به ۱۹۴۶ که بسیاری از آنها در ابتدای سال ۱۹۷۷ منتشر شده بودند ولی اسنادی که به آنها اشاره خواهد شد به دلایل متفاوت امنیتی ۲۰ سال بعد انتشار یافته‌اند. فهرست کلی پرونده‌های اسناد آزاد شده مربوط به وقایع سال ۱۹۶۶ به شرح زیر است:

بخش اول - تحولات داخلی:

۱. وضعیت سیاسی داخلی ایران ۲. تغییر کابینه و جنبش آزادی‌بخش عربستان [خوزستان] ۳. حزب کمونیست (توده) ۴. فعالیتهای اسرائیل در خوزستان ۵. سیاست خارجی

بخش دوم - روابط خارجی:

۶. بلغارستان ۷. چکسلواکی ۸. مجارستان ۹. عربستان سعودی ۱۰. مراکش ۱۱. رومانی

۱۲. اتحاد شوروی ۱۳. ترکیه ۱۴. ایالات متحده ۱۵. لهستان ۱۶. یوگسلاوی ۱۷. پاکستان
 ۱۸. مالزی ۱۹. بحرین ۲۰ و ۲۱. بریتانیا ۲۲ و ۲۳. مسافرت‌های مقامات بریتانیایی به ایران
 ۲۴. مسافرت‌های مقامات ایرانی به بریتانیا ۲۵. روابط و میانجیگری [ایران] در پاکستان و
 مالزی ۲۶. شاه، ایران و سنتو

بخش سوم - مسایل اقتصادی:

۲۷. اقتصاد ۲۸. توسعه اقتصادی ۲۹. کمک‌های ایالات متحده [به ایران] ۳۰. بودجه
 ۳۱. اظهارنظراتی پیرامون برنامه اقتصادی ایران

بخش چهارم - روابط بازرگانی:

۳۲. اتحاد شوروی ۳۳. ایالات متحده ۳۴. بریتانیا ۳۵. کمک‌های بریتانیا

بخش پنجم - مسایل نظامی:

۳۶ تا ۳۹. صدور اسلحه به ایران ۴۰. صدور اسلحه به خاورمیانه ۴۱. بازدید ژنرال
 ایرانی از بریتانیا ۴۲. گزارش دفاعی ایران در سال ۱۹۶۵ ۴۳. مذاکرات پیرامون مانور
 مشترک نظامی ۴۴. دیدار ادیلماتهای انگلیسی با شاه ۴۵. نیروی دریایی ۴۶. مذاکرات
 پیرامون نیازهای نیروی دریایی و ارتباط افسران ۴۷. عرضه ایرکرافت به زامبیا
 ۴۸. نیروی هوایی ۴۹. گزارش وابسته هوایی ۵۰. آموزش [نظامی] ۵۱. ادعای ۱۲ مایل
 محدوده قلمرویی.

بخش ششم - مسایل اجتماعی:

۵۲. کشاورزی ۵۳. ماهیگیری ۵۴. هوایمایی غیرنظامی ۵۵. مرکز ارتباطات دفاعی ۵۶.
 سفر یک کارمند سفارت بریتانیا به خوزستان ۵۷. سرویس فارسی رادیو بی‌بی‌سی ۵۸.
 خدمات پستی ۵۹. مطبوعات ۶۰. اصلاحات ارضی ۶۱. ادعاهای وزارت دفاع [بریتانیا]
 علیه حکومت ایران ۶۲. لوله‌های گاز و دیگر پروژه‌ها ۶۳. مشکلات ایجاد شده توسط
 بازدیدکنندگان [از بریتانیا] تحت حمایت مالی [دولت ایران] ۶۴. آموزش پلیس ۶۵. توطئه
 حزب ملل اسلامی ۶۶. نظراتی پیرامون مصاحبه شاه با روزنامه واشنگتن پست ۶۷.
 آموزش اطلاعاتی ۶۸. مسایل گذرنامه ۶۹. دیدگاه‌های ایالات متحده درباره سیاست
 خارجی ایران ۷۰. فرستادگان خارجی [به ایران] ۷۱. از بین رفتن پست کنسولهای
 افتخاری ۷۲. خانواده سلطنتی ۷۳. دیدار علیاحضرت شاهزاده مارگارت از ایران ۷۴.
 جشن روز ملی [عید نوروز] ۷۵. تلاش برای کنترل خارجیها ۷۶. هیئت اعزامی انجمن
 جغرافیای سلطنتی ۷۷. جلسه عمومی سازمان منطقه‌ای شرقی A جهت دستگاه
 دولت ۷۸. کمک تکنیکی اسرائیل ۷۹. کمک تکنیکی بریتانیا.

حجم ۷۹ پرونده فوق یکسان نیست و البته ارزش محتوایی آنها نیز در یک سطح
 نمی‌باشد ولی اکثر اطلاعات موجود در این مجموعه‌های اسناد بکر و قابل استفاده در

مقالات و تحقیقات پژوهشگران می‌باشد. در این جا برای نمونه چند برگ از این اسناد را معرفی می‌نمایم (عمدتاً از بخش اول گزارشهای مربوط به تحولات داخلی کشور). در میان اسناد فوق به‌طور خلاصه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

گزارشهای دستگیری و محاکمه خلیل ملکی و یارانش (۵ فوریه تا ۲۹ مارس ۱۹۶۶)
گزارش دستگیری رهبران حزب ملل اسلامی (۲۳ فوریه تا ۷ مه).
گزارش محرمانه و سفرنامه دانشجویان انگلیسی زبان فارسی در اصفهان (پاول برگن و پاتریک ودگان) پیرامون مسایل ایران به سفیر انگلیس در تهران.
محاکمه پرویز حکمت‌جو - علی خاوری، اعضای حزب توده (۲۸ آوریل ۱۹۶۶).
ناآرامیهای ایلات و عشایر در فارس (۲۸ آوریل ۱۹۶۶)
گزارش سفر سفیر انگلیس به خراسان (مه ۱۹۶۶)
دیدار آدرین بیمیش دیپلمات سفارت انگلیس در تهران با پرویز راجی، منشی خصوصی نخست‌وزیر اهودا. (۱۳ ژوئیه).
گزارش سر دنیس رایت پیرامون دورنمای رژیم شاه و بازتاب درگذشت احتمالی او. (۲۶ اوت)

وضعیت نامطمئن دولت هویدا (۲۶ اوت)

گزارش مفصل ملاقات سر دنیس رایت با شاه (تاریخ گزارش اول سپتامبر) و مذاکره پیرامون وضعیت داخلی کشور، روابط ایران با بلوک شرق و مسایل نفتی، نامه اعتراض سه تن از وکلای مجلس انگلستان (ویل گریفیت، استن نیونز و نذ فلچر) به اردشیر زاهدی، سفیر ایران در لندن، پیرامون دستگیری و محاکمه و اعدام بهمن قشقایی. سه وکیل نامبرده اعضای کمیته بریتانیایی دفاع از زندانیان سیاسی ایران بودند. (تاریخ نامه: ۲۱ نوامبر)

گزارش سفیر انگلیس در کابل (راسل) پیرامون نفوذ کمونیستهای ایرانی در افغانستان و گسترش فعالیت کمونیستی در مراکز آموزشی و فرهنگی آن کشور (۲ فوریه ۱۹۶۶)
مذاکرات سر دنیس رایت با شاه پیرامون مسایل نظامی ایران، خرید اسلحه از غرب و رقابت تسلیحاتی ایران و دول عرب خاورمیانه. (۱۰ ژانویه)

گزارش کاملاً سری و مفصل ۱۷ صفحه‌ای وابسته نظامی بریتانیا در تهران به سر دنیس رایت پیرامون مسایل یکساله نظامی ایران در سال ۱۹۶۵ و نقطه‌نظرهای رایت در باب این گزارش (۱۸ فوریه).

***

از میان اسناد و مجموعه‌های آزاد شده مربوط به سال ۱۹۴۶ می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

مکاتبات پیرامون ارسال پول از تهران توسط فریتزا هلرز کنسول سابق اتریش در تهران و همکار اطلاعاتی بریتانیا برای تحصیل دخترش به اتریش و مخالفت مقامات لندن با این امر (مه تا سپتامبر ۱۹۴۶).

مکاتبات شاهزاده سالارالدوله از اسکندریه مصر با مقامات انگلیسی پیرامون ادعاهای وی درباب دریافت مستمری و خسارات از دولت انگلستان. دولت انگلستان ارسال مستمری به او را تنها یک نقش واسطه‌ای میان دولت ایران و سالارالدوله اعلام کرد و در مورد خسارات وارده به اموال سالارالدوله نیز هیچ مسئولیتی را به عهده نگرفت. (ژانویه تا ژوئن ۱۹۴۶) از خلال اسناد پراکنده ولی نسبتاً فراوان مربوط به سالارالدوله از ابتدای مشروطیت تا اسناد مذکور (حدود ۴۰ سال) می‌توان دریافت که سالارالدوله از یک چهره مورد توجه و حمایت بریتانیا به مرور مبدل به یک موجود مزاحم و دردسرافرین شد. از خلال مکاتبات مربوط به ۲۰ سال آخر این روابط می‌توان دریافت که حتی لحن و برخورد انگلیسیها به سالارالدوله، علی‌رغم حفظ ظاهر معمول آنها، تحقیرآمیز و توأم با توهین بوده است.

از دیگر اسناد آزاد شده مربوط به سال ۱۹۴۶ می‌توان به بیوگرافی رجال ایرانی که توسط بخش شرقی سفارت انگلیس تهیه شده اشاره کرد. این سلسله بیوگرافیاها در واقع دفترچه راهنمای دیپلماتهای انگلیسی در تهران و لندن برای شناخت مختصر و فوری رجال ایرانی است. هر سال این بیوگرافیاها کامل و روزآمد می‌شدند. اطلاعات غلط حذف و اطلاعات جدید به آنها افزوده می‌شد. رجال تازه‌وارد به لیست اضافه شده و درگذشتگان از فهرست حذف می‌شدند. البته حدوداً هر ۱۰ سال یک بار نیز با تجدیدنظری کلی ویرایش جدیدی از این بیوگرافیاها تدوین می‌شد. در مجموعه حاضر بیوگرافی ۱۸۱ تن در متن اصلی آمده است.

اسامی رجال ایرانی که زندگی‌نامه مختصر آنها در این گزارش آمده عبارت است از: مصطفی عدل، رضا افشار، مجید آهی، ژنرال محمدحسین آیرم، حسین علاء، دکتر علی امینی، احمد آقا امیراحمدی، جواد عامری، محمدابراهیم امیرتیمورکلالی، عبدالحسین مسعود انصاری، سرتیپ غلامعلی انصاری، فرج‌الله آق‌اولی، نادر آراسته، دکتر علیقلی اردلان، امان‌الله اردلان، ناصرقلی اردلان، حسن ارفع، محمدتقی اسعد، سلمان اسدی، محسن اتابکی، دکتر عبدالحمید اعظم زنگنه، یدالله عضدی، عبدالوهاب بدر، محمود بدر، ملک‌الشعراى بهار، فرج‌الله بهرامی، فضل‌الله بهرامی، مرتضی‌قلی صمصام بختیاری، مرتضی‌قلی بیات، غلامحسین بایندر، آقاچواد بوشهری دهدشتی، مهدی دادور، علی دشتی، ابوالفتح دولتشاهی، ابوالحسن دیبا، (رمضانعلی) دیوان‌بیگی، خلیل فهیمی، دکتر حسین فرهودی، مهدی فرخ، حسن فرزانه، محمود فاتح، مصطفی

فاتح، مهدی ناظمی، سیف‌پور فاطمی، عباس فروهر، ابوالقاسم فروهر، تقی فداکار، محمدحسین فیروز، محمدولی فیروز، مظفر فیروز، امیرسهام‌الدین غفاری، حسنعلی غفاری، قاسم غنی، عبدالحسین هژیر، ابراهیم حکیمی، سرتیپ عبدالله هدایت، عزت‌الله هدایت، علی‌اصغر حکمت، رضا حکمت، محمدعلی همایون‌جاه، آرداشس آوانسیان، ابوالحسن ابتهاج، غلامحسین ابتهاج، عبدالله انتظام، نصرالله انتظام، علی اقبال، منوچهر اقبال، اسدالله یمین‌اسفندیاری، فتح‌الله نوری اسفندیاری، موسی نوری اسفندیاری، احمد اعتبار، ناصرقلی اعتمادی، امیرلشکر امان‌الله جهانبانی، محمدحسین جهانبانی، محمود جم، حسینعلی کمال هدایت، عبدالصمد کامبخش، باقر کاظمی، مصطفی کاظمی، سید ابوالقاسم کاشانی، غلامعلی خواجه‌نوری، سرتیپ احمد خسروانی، دکتر فریدون کشاورز، عیسی کورس، صادق کویال، لاهوتی، شیخ حسین لنکرانی، رجبعلی منصور، دکتر اسماعیل مرزبان، اکبر مسعود، عباس مسعودی، دکتر احمد متین‌دفتری، عبدالحسین مفتاح، اسماعیل مرآت، علینقی مصباح فاطمی، لطفعلی معدل، مسعود معاضد، امرالله مبصر، کاظم مدبر نوری، محمدعلی مقدم، سرلشکر حسن مقدم، دکتر محمد مصدق، حسن مشار، علی معتمدی، حسین ولی مظفری، تقی نبوی، ابوالقاسم نفیسی، فتح‌الله نفیسی، حسن نفیسی، سعید نفیسی، ابوالقاسم نجم، محمد نخعی، محمد نخجوان، احمد نخجوان، سید علی نصر، حبیب‌الله نوبخت، احمد نیک‌پی، ضیاءالدین نقابت، غلامرضا نوزاد، علی محمد اویسی، محمدرضا شاه پهلوی، خانواده سلطنتی پهلوی، جعفر پاک‌نظر، فتح‌الله پاکروان، حسن پیرنظر، حسین پیرنیا، میرجعفر پیشه‌وری، ابوالقاسم پوروالی، دکتر حسین قدیمی، ابوالفتح قاجار (سالارالدوله)، علیرضا قرآگوزلو، حسنعلی قرآگوزلو، حسینعلی نظام قرآگوزلو، محسن قرآگوزلو، تقی قرآگوزلو، محمدناصر قشقایی، ابراهیم قوام، احمد قوام، عباس قبادیان، حسین قدس، دکتر رضا رادمش، زین‌العابدین رهنما، محسن رئیس، سرتیپ حاج علی رزم‌آرا، سرتیپ علی ریاضی، دکتر عیسی صدیق، سید محسن صدر، عبدالعلی صدری، محمد ساعد، محمد سجادی، اللهیار صالح، حسین سمیعی، کریم سنجایی، حمید سیاح، کاظم سیاح، انوشیروان سپهبدی، اسماعیل شقایب، ژنرال محمد شاه‌بختی، ژنرال حبیب‌الله شیبانی، اسدالله شمس ملک‌آرا، هادی شقاقی، ابوظالب شیروانی، حسین شکوه، علی‌اکبر سیاسی، احمدعلی سپهر، علی سهیلی، محمد سروری، دکتر عبدالحسین طب، محمدصادق طباطبایی، سید ضیاءالدین طباطبایی، سید محمد تدین، دکتر هادی طاهری، حسن تقی‌زاده، صادق وثیقی، حسن وثوق، ژنرال مرتضی یزدان‌پناه، فضل‌الله زاهدی، ابراهیم زند، حسین زنجانی، علی‌اصغر زرین‌کفش.

این مجموعه راهنمای بسیار خوبی برای شناخت نسبی از رجال مهم آن روزگار

است. همچنین دیدگاههای مقامات انگلیسی به آنها نیز شایان توجه است. باید دانست که چه در تلفظ اسامی و چه در اطلاعات مندرج در این زندگینامه‌ها اغلاطی به چشم می‌خورد. دیگر آن که در فهرست بالا ذکر القاب سید، دکتر و... را عیناً نقل کرده‌ایم و در مواردی که پیشوند در متن اصلی نیامده، در ترجمه نیز ذکر نشده است. ضمناً در متن اصلی القاب قاجاری اغلب رجال ذکر شده که فعلاً از ذکر آن خودداری شد ولی هنگام ترجمه کامل متن همه آنها را خواهیم آورد.

آخرین مجموعه مهم آزاد شده مربوط به سال ۱۹۴۶، مکاتبات بسیار مفصل دولت ایران و مقامات انگلیسی در مورد اموال رضاشاه در ژوهانسبورگ است. درباره دوران اقامت رضاشاه در موریس و ژوهانسبورگ اسناد نسبتاً زیادی در آرشیوهای بریتانیا وجود دارد. مجموعه اسناد حاضر احتمالاً آخرین بخش از اسناد باقی‌مانده و آزاد شده‌ای است که در این باب قابل ملاحظه می‌باشد. به دنبال مرگ رضاشاه و لزوم انتقال اموال او به ایران، دربار شاهنشاهی کوشش خود را برای رفع و رجوع مسئله آغاز کرد. اما سه مانع مهم بر سر این امر وجود داشت: یکی لزوم صدور انحصار وراثت به نام محمدرضا شاه و دیگری عدم اطلاع دقیق مقامات ایرانی و حتی شخص شاه از میزان اموال رضاشاه در ژوهانسبورگ و امتناع مقامات بریتانیایی از دادن هر اطلاعی پیش از تهیه انحصار وراثت و نهایتاً بدهیهای پراکنده افراد خاندان سلطنت به دوایر مختلف انگلیسی.

اکثر مکاتبات و پیگیریهای اداری مسئله از سوی ایران توسط غلامرضا نورزاد رئیس دربار شاهنشاهی صورت می‌گرفت. اطلاعات مندرج در اوراق انحصار وراثت رضاشاه حاوی اطلاعات رسمی شناسنامه‌ای همه همسران و فرزندان او می‌باشد که از این نظر حائز اهمیت است.

ظاهراً موجودی عمده رضاشاه پس از کسر مالیاتها و مطالبات اتباع انگلیس در ژوهانسبورگ ۱۰۹۹۷۷ پوند و ۸ تخته فرش به مبلغ تخمینی ۱۵۸۲۰ پوند بوده است. چنان که گفته شد در خلال این گزارشهای بالنسبه مفصل مطالب زیادی از زندگی رضاشاه در ژوهانسبورگ دریافت می‌شود که در کنار دیگر اسناد موجود آرشیوهای انگلیسی زبان منبع بسیار مهمی در جهت تکمیل مطالب موجود در آرشیوهای داخلی می‌باشند.

گزارش مفصل تحقیقی پیرامون این مجموعه‌ها به مرور در شماره‌های آینده به اطلاع علاقمندان خواهد رسید.